

Recensie van *Illusies voor gevorderden*

Iedereen is het eens dat illusies gevaarlijk kunnen zijn. Als je de illusie hebt dat je uit het raam kan springen omdat je kunt vliegen op basis van mentale kracht, kan dat verkeerd uitpakken. Als je werkelijk gelooft dat je jezelf moet opblazen om in het paradijs te geraken, is dat een serieus probleem.

Maar het is een gemeenplaats om ook te denken dat een illusie zo nu en dan geen kwaad kan. Wat is er mis met de illusie dat je beter en slimmer bent dan anderen, als dat je het zelfvertrouwen geeft om te slagen? Wat is er mis het geloof in het hiernamaals, als dat mensen rust geeft? En waarom niet geloven dat de placebopil werkt als dat je er daadwerkelijk bovenop helpt? Meer nog: de gedachte is dat we zonder zulke illusies niet zouden kunnen overleven, of toch niet op een gelukkige manier. Maarten Boudry vecht deze gemeenplaats aan: er zijn geen illusies die ons deugd doen. Ofwel: waarheid is altijd beter.

Boudry bespreekt een schare aan gevalstudies en een indrukwekkende hoeveelheid materiaal uit filosofie en psychologie. Ondanks dat dit boek briljant is,¹ zal ik toch zijn argument nagaan en afsluiten met een mogelijk tegenvoorbeeld. Op verschillende punten suggereert Boudry dat zijn centrale argument de vorm van een paradox – of “Catch-22” – aanneemt:

“Je kunt enkel weten welke illusies nuttig zijn als je de voor- en nadelen ervan hebt onderzocht. Maar dan kun je ze niet langer oprecht geloven, en kun je er dus ook de voordelen niet van proeven. Wie oprecht in een illusie leeft, heeft dan weer geen boodschap aan de vraag of zijn overtuiging heilzaam is voor zijn of haar gezondheid.” (pp. 12-13)

Het is echter niet direct duidelijk hoe hieruit zou moeten volgen dat illusies nooit nuttig kunnen zijn. Ik stel voor dat we het argument neerzetten als een dilemma:

- (P1) Voor alle illusies x geldt: we weten of x nuttig is, of leven oprecht in x .
- (P2) Als we weten of x nuttig is, dan hebben we x onderzocht en kunnen we x niet langer oprecht geloven, en de voordelen ervan proeven.
- (P3) Als we oprecht in x leven, dan moeten we erachter zien te komen of x nuttig is of eerder gevaarlijk, of moeten anderen ons hierover informeren, maar dan kunnen we x weer niet oprecht geloven.
- (C) Dus: we houden er geen illusies op na die nuttig zijn.

Aangezien er geen sprake is van een vals dilemma in (P1), valt of staat het argument met de waarheid van de premissen (P2) en (P3). (P2) zegt dat we niet zelf in nuttige illusies kunnen geloven als we weten dat ze illusies zijn, en (P3) dat, hoewel we wel in nuttige illusies kunnen geloven als we niet weten dat ze illusies zijn, we dat nog steeds niet zouden moeten willen. Wat brengt Boudry tot deze premissen?

Het is niet dat je er geen illusies op na kunt houden (immers, zoveel is zeker). Het probleem is eerder dat je ze niet kunt geloven op basis van de verkeerde redenen (namelijk, nuttigheid). Probeer het maar eens, geloven in het hiernamaals, niet omdat je denkt dat er inderdaad een hiernamaals is, maar omdat je hebt gehoord dat deze illusie je gerust stelt. Lukt niet. Je kunt je opvattingen niet zelf uitkiezen (wat Boudry “geloofsonwillekeur” noemt). Wat je gelooft wordt bepaald door wat je plausibel acht. Als alles je vertelt dat er geen hiernamaals is, kun je er niet gewoon

¹ Een nuttige illusie? Zie p. 245.

in beginnen te geloven omdat dit positieve voordelen zou hebben. Dat is nu eenmaal niet hoe geloof werkt. Kortom: (P2) is plausibel.

(P3) vergt meer aandacht. Waarom moeten anderen ons van onze illusies afhelfen, en moeten wij op onze beurt anderen bevrijden van hun wanen? Waarom elkaar niet "paternalistisch" in de waan houden als het ons gelukkiger maakt? Boudry doet twee verschillende suggesties. Praktisch gezien is paternalisme slecht omdat illusies die nuttig lijken helemaal niet zo nuttig zijn, maar eerder gevaarlijk (hfst. 5). En moreel gezien is paternalisme slecht omdat ze ons van vrijheid en autonomie berooft (hfst. 8).

Een van Boudry's illustraties van het praktische argument is de dodelijke golfbalzoeker. In 2008 kocht de Iraakse regering zogeheten ADE 651-detectors. Ze kostten 5000 euro per stuk en zouden via "elektrostatistische magnetische ionenaantrekking" wapens en explosieven kunnen detecteren, wat een stuk efficiënter is dan de inzet van speurhonden op de honderden checkpoints. Het apparaat werd al gebruikt voor zoekgeraakte golfballen. Laten we de Iraakse regering in het ongewisse? In het geval van de golfballen kun je denken dat de illusie in de werkzaamheid van het apparaat onschuldig is: het maakt niet uit als je ze niet terugvindt. In het Iraakse geval heeft de detector het echter nagelaten om enige explosief te detecteren en aanslagen te voorkomen.

Het morele argument licht Boudry toe aan de hand van de diagnostische context. Stel je bent een dokter en je patiënt leidt aan een ongeneeslijke ziekte. Laat je je patiënt in het ongewisse zodat ze de laatste maanden nog zorgeloos rond kan lopen? Dat is ontoelaatbaar op morele gronden: de patiënt heeft het recht om te weten hoelang zij nog zal leven. Informeer je haar niet, dan ontnem je haar autonomie en de kans om de laatste maanden van haar leven zelf in te rechten (weliswaar als minder gelukkig persoon, wat de aanname is).²

De vraag is of deze twee bezwaren van toepassing zijn op *alle* illusies. Ik zal deze boekbespreking afsluiten met illusies die ons allen aangaan: positieve illusies, ofwel al te rooskleurige opvattingen over onszelf. Dat we beter les kunnen geven dan anderen, of kunnen schrijven, of meer ontwikkelde sociale vaardigheden bezitten, of interessantere en belangrijker projecten ondernemen. Iedereen lijdt aan zulke illusies, behalve misschien diegenen die licht depressief zijn en de zaken realistischer voorstellen. Deze illusies zijn toch zeker voordelig om te hebben?

Ook dit betwist Boudry: "Ofwel is geloof in jezelf zelfvervullend, maar dan is het geen illusie; ofwel is het een illusie maar dan loop je doorgaans met je kop tegen de muur, tenzij je heel veel geluk hebt. Niet zo heilzaam dus." (p. 66) Een scherp argument. Als je als sporter denkt dat je beter bent dan je rivalen (maar dat niet bent), zal je vaak met je kop tegen de muur lopen (en verliezen). Echter, als je als individu de illusie hebt dat jouw leven interessant is en dat je projecten ertoe doen (in het licht van de zinloosheid van het bestaan, zie pp. 7-8), dan zal dat je helpen om dingen voor elkaar te krijgen waar je anders misschien niet eens aan zou beginnen. Een heilzame illusie?

Jan Willem Wieland

² Mocht de kennis aanwezig zijn, dan zouden we op basis van dit argument aan iedereen (niet enkel patiënten) hun sterfdatum mee moeten delen (vgl. p. 108).